

KUSPER JUDIT

Tanárszerepek és iskolaképek a 20-21. század ifjúsági regényeiben

Gyermek- és fiatalkorunk meghatározó, jellemformáló éveit egy sajátos formális tér és az e térben szerepet játszó személyek határozzák meg: iskolába járunk, ahol tanárok és iskolatársak vesznek minket körül. Ez a minket körülvevő tér határozhatja meg otthonosságérzésünket, segít kialakítani szimbolikus otthonvilágunkat, vagy éppen reflektálhatunk általa az idegenség tapasztalatára ott, ahol nem sikerül a maradéktalan feloldódás a természet adta vagy ember formálta térben. Már a legelső ismert irodalmi (fikciós) alkotásokban, a mítoszokban és a mesékben is sajátos tértapasztalatot figyelhetünk meg, hiszen a művekben megjelenő szubjektumok, hősök fejlődési stációinak egy-egy állomását vagy folyamatát mutatják be az ábrázolt szimbolikus helyek. Az oktató-tanító szerepének ábrázolása pedig ugyancsak egyidős a narratív történetek kialakulásával: népmeséinkben is találkozunk bölcs tanítókkal, varázslókkal, mesterekkel, segítőkkel, ahogyan az ókori irodalom első alkotásaiban is megjelenik például a bölcs Nesztor vagy Teiresziasz, akik utat mutatnak a hősnek.

E gazdag szimbolikus térábrázolási rendszerben viszonylag új szintérnek tekinthető az iskola mint helyszín, képként nem archaikus, jelentéstartalma viszont idomul az archaikus jelentésrétegekhez, ugyanakkor sajátos jelentéshálót is képez a kulturálisan új civilizációs szintér miatt. Metaforikus alakzatként azonban több előzményét is fellelhetjük a kulturális emlékezetben: ilyennek tekinthető egyrészt a formális közösségek (pl. tanodák, a tanonclét) ábrázolása, mellyel számos népmesében is találkozhatunk (pl. *A boszorkányinas*, *A varázslóinas*, *Mese a legényről, aki elszegődött inasnak*, *Vitéz János és Hollófernyigés* stb.). A tanoncok e történetekben egy nagy tudású, ám tudásával a káoszhoz kapcsolódó boszorkányhoz vagy varázslóhoz szegődnek hol önszántukból, kíváncsiságból, hol erőszak hatására (elrabolják vagy a szülők adják el őket), illetve valamilyen értékes, előrevivő élőlény vagy tárgy megszerzése céljából (táltos paripa, aranytollú madár). E történetekben hangsúlyos, hogy a tudás önmagában rosszra is használható, pusztító erő is lehet, pozitívvá akkor válik, ha az addig elnyomott, gyenge szubjektumrész (a táltos paripa mint lélekszimbólum) is kellő erőre kap.

A tanoncként, szolgálatban megszerzett tudás ábrázolása mellett az iskolaszimbólum egyik előzményének tekinthető az informális közösségek (pl. sok testvér) ábrázolása is. E közösségekben központi szerepet kap a normának való megfelelés, a rend helyreállítására irányuló közösségi magatartás vagy éppen annak felülírása és újrakonstruálása. Népmeséink közül jó példát kínál erre pl. a *Széttáncolt cipellők*, a *Vadhattyúk* vagy *A hét holló*. Ehhez hasonló, ám ellentétes irányú metafora bontakozik ki az elutasított közösség vagy a közösségből kivetett egyén ábrázolása során, pl. *A rút kiskacsa* c. műmesében.

A tanoncműhelyek ábrázolása mellett ez utóbbi közösségábrázolások első sorban formális jellegükből adódóan készítik elő a 19., de kiemelten a 20. századi, epikus irodalmi alkotások iskolaábrázolását, melyek motivikus hasonlóságuk mellett funkcionális és poétikai különbségeket is felmutatnak. Kevés olyan intézmény létezik, amely oly kitartóan végigkísérné életünket gyerekkorunktól időskorunkig, mint az iskola. Persze joggal jegyezhetjük meg, hogy iskolába csupán gyerekként és fiatal felnőttként járunk, mégis ott lebeg folyton tapasztalatainkban, szabályrendszerünkben, traumáinkban vagy (rém)álmainkban az a kép, mely kitörölhetetlenül az iskolához, a tanárainkhoz és módszereikhez kötődik. Nem véletlen, hogy e téma a kortárs irodalomban is megtalálja a helyét, hiszen mind az ábrázolás szükségessége, mind az értelmezés és megértés lehetősége égető vágyként szervezi a mindenkori szövegeket, s kiemelten az ifjúsági irodalom alkotásait. Az iskola – az irodalom határátlépéseinek köszönhetően – túlmutat önmagán s hétköznapi jelentésárnyalatain, jellé válik, mely új jelentésekkel ruházódik fel, valami olyan képződménnyé, melyben egyszerre artikulálódik a jelen tapasztalata és e tapasztalat felülírása.

Amikor a kortárs irodalom iskolaábrázolásaira fókuszálva kezdünk olvasni, kutatni, meglepő jelenséggel találhatjuk szembe magunkat. Ottlik Géza *Iskola a határon* című regényének örökségét, hagyományát továbbvivő művet kerestem; egy jelentős iskolaregényt, amelyet olvasva feltáru előttünk a kamaszhős lelkivilága s minden megpróbáltatása, ám ehelyett azt tapasztaltam, hogy a reális világhoz kapcsolódó iskola sokkal inkább háttérrel (ám kétségtávon kívül fontos háttérrel) kínál a regényhősöknek saját világuk megértéséhez – ugyanakkor az e világtól, a saját világtól való elhatárolódáshoz is erőteljesen hozzájárul. Jellé, szimbolikus térré válik, mely túlmutat önmagán, a fiatalok számára a rend, a szabály jelképe, sokszor a konfliktusok helyszíne, ahol abúzus vagy éppen bullying is előfordulhat. Hangsúlyossá válik, mennyire nem találja helyét a főhős ebben a világban, az iskolakép így mindazt jelképezheti, amit számára a külvilág, annak (sokszor értehetetlen) szabályai, nehézségei jelentenek. Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy az iskolaregények a fikcionalitás szintje szerint is elkülönülnek egymástól: műfaji csoportjukon

belül megkülönböztethetjük a reálshoz közelítő iskolaképpel dolgozó műveket, ahol a főhős az iskolát a hatalom metaforájának sajátos kiterjesztéseként tapasztalja meg, s többnyire egyénként és egyedül harcol e formális közösség rendfoglalma ellen, mely nem a szubjektum kibontakozását, sokkal inkább elnyomását szolgálja. E művekben ritkán találkozunk katartikus s feloldó megoldással (ha igen, a megoldás didaktikus), az iskola mint szimbólum traumatikus helyként épül be a főhős emlékezetébe. E kategória emblematisz alkotása Móricz Zsigmond *Légy jó mindhalálig!* (2012), Ottlik Géza *Iskola a határon* (1959) és Robert Musil *Törless iskolaévei* (1906) című regénye, de a hatalom vagy a felbomlott rend iskolametaforája megfigyelhető Dragomán György *A fehér király* (2005) és *Máglya* (2014), Szabó Magda *Abigél* (1970) és Wéber Anikó *Az osztály vesztese* (2016) című regényeiben is.

Mindegyikre igaz ugyanakkor az is, hogy hősei igyekeznek megoldást találni, ám az iskola képe olyannyira összefonódik a hatalommal, hogy a vele való szembeszállás meghaladja erejüket, megoldásaik nem változtatják meg a felettük álló rendet, még akkor sem, ha többé-kevésbé sikerül feloldani az e renndhez kapcsolódó traumatikus viszonyt. E megoldás leginkább a *Máglyában* figyelhető meg, ahol Emma képes lesz kilépni e szimbolikus térből, s egy másik tér, a mágikus világ segítségével talál válaszokat és kiutat.

Az ifjúsági regényekben gyakran kerül hangsúlyos pozícióba az iskola elleni lázadás (melyet előlegeznek a megaláztatások, traumák stb.), a hős legnagyobb tette pedig éppen ezen iskolák ideális helyé váló átváltoztatása. A régi rend (az elfogadhatatlan iskola- és hatalomkép) már semmilyen formában nem tartható fent, újat kell teremteni, olyat, ami nem külső nyomás, hanem belső késztetés hatására alakul ki. Ez az új iskola általában cseppet sem hasonlít az előzőre, hiszen szimbolikus tere is más lesz: a régittől való eltávolodás akár szó szerint, akár jelképesen egy új világba való átlépés, ahol a hős megtalálja a számára fontos iskolát, amely nem struktúrájában, sokkal inkább funkciójában feleltethető meg egy (ideális) iskolának. Az utóbbi évtizedekben számos remek példát találunk e „kétszintes iskolaregény”-re, ahol a második szint a fantáziaiskolák, varázslatos helyek terét nyitja meg: J. K. Rowling Harry Potter-sorozata (1997–2007), Böszörményi Gyula *Gergő és az álomfogók* (2002), majd a *Gergő és a bűbájketrec* (2003) és a *Gergő és a táltosviadal* (2004) című regényei, Szabó Tibor Benjámin *EPIC – Az első küldetés* (2014) és *EPIC – Elmék labirintusában* (2022) című művei, illetve az utóbbi évek egyik legsikerültebb magyar ifjúsági regénye, Szakács Esztertől *A Szelek Tornya* (2016).

A „kétszintes iskolaregény” a mű elején körvonalazódó problémát így szimbolikus szinten, egy fantáziaiskolában, valamiféle ideális iskolában oldja meg: helyszíne olyan, mint egy valódi iskoláé, de mégis más, csupán metonimikus

érintkezés van a fantáziaiskola és a reális iskola terei között. Ugyanakkor a fikcionáltság egy másik fokán az iskolaregények határátlépés nélkül is igyekeznek helyrehozni a rendet, integrálni a főhőst egy, a mű elején még kaotikusnak, ellenségesnek tűnő világba. Ezen regények esetében így a megoldás, feloldódás nem egy másik térben történik meg, hanem maga a főhős értelmezi át, teremti újra – szemléletváltásának és segítőinek köszönhetően – a kezdeti teret, problémát s lehetséges megoldásokat.

Nem véletlen, hogy az 1960-70-es évek Magyarországon az iskola mint az identitásformálás fontos színtere jelent meg, mely kép a korszak ifjúsági irodalmában is különböző formákban, ám határozottan tematizálódik. A szocialista ifjúsági irodalom iskolaképét és tanárszerepeit Szabó Magda regényeinek segítségével igyekszem bemutatni, hiszen e népszerű művek – kidolgozott narratív szerkezetüknek, esztétikai teljesítményüknek köszönhetően – nagy hatással voltak az ifjú olvasók formálódó önképére.

De hogyan is nézett ki az az irodalmi színtér, melyben Szabó Magda ifjúsági (lány)regényei megszülettek? Ebben az irodalmi szempontból mindenképp új narratívákat felépítő, ideológiailag terhelt időszakban mindenekelőtt példaképekre volt szükség. Példaképek azonban – még a szocializmus alatt is – különböző területekről érkezhettek. Egyrészt a klasszikus irodalmi hagyományoknak megfelelően olyan hősnőket, nagyasszonyokat állítottak a fiatal lányok elé, akik történelmi vagy társadalmi szempontból jelentős dolgot vittek véghez, küzdöttek hol az ellenséggel, hol az őket meg nem értő közeggel a maguk igazáért, céljaik elérése érdekében valóban eposzi magasságokba emelkedtek. A korszakban e hősirodalom legkiválóbb művelője Kertész Erzsébet, aki lányok generációinak mutatott utat Zrínyi Ilona, Vilma doktorasszony, Teleki Blanka, Szendrey Júlia vagy éppen Podmaniczky Júlia élettörténetével. A magyar szocialista irodalom izgalmas specifikuma, hogy a hajdani arisztokrata vagy kifejezetten nemzeti érzelmű hősöket sikerült úgy elfogadtatni, hogy ne rendszerellenes tulajdonságuk legyen a legerősebb ismertetőjegyük, hanem az oly sokféleképpen értelmezhető forradalmiság, az úttörő tettek végrehajtása. Ezáltal e hajdani hősnők is azonos részhalmazba kerültek a szocialista eszmék hőseivel, hiszen – akarva-akaratlanul – ők is forradalmárok voltak, legalább a szó valamilyen értelmében.

A történelmi hősnők és nagyasszonyok ábrázolása mellett az 1950-es években is megjelenik egy, már nem is annyira szokatlan igény: ne csak a történelmi (vagy eposzi) magasságban lebegő alakok álljanak követendőként hazánk lányai előtt, nehogy gondot okozzon az, hogy e hősnők annyira más társadalmi, kulturális vagy éppen anyagi körülmények között éltek. A hétköznapi hősnők ábrázolásának igénye már az egyik legkorábbi, 1794-es, nőknek szóló folyóiratban,

az *Urániában* is megfogalmazódott, méghozzá éppen a (Szabó Magda által is igen kedvelt s újraírt) *Fanni hagyományai* bevezetőjeként:

Az asszonyi nemben is miért kellene csak Kleopátrák és Aspasiák emlékezetét fenntartani? – Azok a szeretetreméltók, akik elfelejtetnek, mert nem ültek királyi székben, vagy – nem szerették olyanoktul, akik trónusban ültek... mert jó szíveket nem bizonyíthatták meg királyi ajándékokkal... és nagy elméjüket nem trombitálták a világ előtt, de híven tűrtek, híven szerettek, férjüket és háznépeket boldoggá tették, szüleik örömei voltak, jó anyák, jó feleségek, jó leányok: miért nem érdemlenének ezek emlékezetoszlopot? (Szilágyi, 1999, p. 68.)

Tehát már a XVIII. század végén igény formálódik a hétköznapi hősnők irodalmi művekben való megjelenítésére – összhangban az ekkor kibontakozó regényirodalmi törekvésekkel. Az azóta is használatos hőskonceptió alapján az olvasó szívesen azonosul olyan szereplőkkel, akik olyanok, mint ő, vele egy szinten helyezkednek el nyelvileg, társadalmilag. Ilyen mindennapi hősnők jelennek meg az 1950-es, 1960-as években többek között Fehér Klára vagy Szabó Magda műveiben. Hétköznapi élethelyzetek, aktuális problémák kapcsolódnak hozzájuk (szerelem, ruhák, gondoskodás, korcsoportos bántalmazás [bullying] stb. – utóbbi fontos témára jó példa Halasi Mária *Az utolsó padban* vagy Fehér Klára *Mi, szemüvegesek* című műve).

Kétségtelen, hogy az 50-es évek ifjúsági irodalmának (is) olyan, a szocialista valóságra realista látásmóddal reagáló főhőst kellett felmutatnia, aki megfelelt a korabeli cenzúra elvárásainak. Szabó Magda feltehetően hosszasan készült e feladat összetett megoldására, hiszen

[a]mikor 1958-ban, 9 évnyi hallgatást követően megjelent Szabó Magda *Freskó* című regénye, a kritikusok annak a szocialista értékszempéletet magáévá tevő „új, vérbeli női epikusnak” (Nagy, 1959. 301. o.) a születését ünnepezték, aki művében egyszerre kapcsolódott a lélektani-realista regények magyar hagyományához, s használta fel a nyugati, modern (huszadik századi) alkotások poétikai eszközeit mondanivalójának közvetítéséhez. (Koszt-rabszky, 2017, p. 83.)

A *Freskó* – érthetően – revelatív fogadtatása megnyitotta a kapukat az író előtt, míg az ugyancsak 1958-ban megjelent, de más elbeszélői hangra komponált *Mondják meg Zsófikának* a fiatalokat megszólító sajátos mondanivalója folytán válhatott a kritika kegyeltjévé.

Az 1949-ben adományozott s még aznap visszavont Baumgarten-díj¹ utáni hosszú hallgatás időszakában született meg a gyerekeknek írt *Ki hol lakik?* (1957) és a *Bárány Boldizsár* (1958) is, melyek valóban a politikailag ártalmatlan, ám költői leleményt és formagazdagságot felmutató művek közé sorolhatók. Más a helyzet az ifjúsági irodalmi művekkel. Az 1950-es évekre ez a zsánernek jól körülhatárolható keretei és szerepei lettek, nem maradhatott érintetlen az aktualitástól, aki a fiatal felnőtteknek, kamaszodó gyerekeknek szánt művet publikált. Éppen ezért számos értelmezővel együtt feltehetjük a kérdést: „mi lehetett az oka annak, hogy a Rákosi korban osztályidegennek nyilvánított írónő 1958-ban ismét publikálhatott, más szavakkal: milyen elvárásoknak feleltek meg a fentebb említett regényei, mi alapján vélekedtek úgy a kritikusok, hogy a polgári-konzervatív, illetve vallásos világnézet felől érkező szerző műveiben határozottan kiállt a szocializmus mellett.” (Kosztrabszky, 2017, p. 83.) E kérdésselvetés másik oldala se merüljön feledésbe: annak ellenére (vagy azzal együtt), hogy Szabó Magda ifjúsági regényei megfelelték a szocialista cenzúra elvárásainak (vagy egyenesen kiszolgálták azt), miért olvashatók mégis esztétikai produktumként, értékes alkotásokként ma is? E két irány mentén igyekszem megkeresni a lehetséges válaszokat válogatott regények és hősnők segítségével.

A *Mondják meg Zsófikának* (1958) és az *Abigél* (1970) hősnői fiatal lányok, akik a gyermekkor kényelméből zuhannak bele a felnőtté válás örvényébe – mindhárman akaraton kívül, külső traumák hatására. A három lánynak, Zsófikának, Borinak és Ginának talajvesztett világukban kell megtalálniuk a kiutat és önmagukat.

Egyszerű fejlődésregényekről is szó lehetne, hiszen a lányok komoly változáson mennek keresztül, ám mind a műfaj, mind a történet szempontjából jóval több rejlik e regényekben. Ennek egyik oka az összetett, kidolgozott szereprendszer, az archetipikus szerepminták sokszínűsége. A társadalom által ko-

¹ A Baumgarten Alapítvány támogatásával jelent meg Szabó Magda első verseskötete, a Szüret, melyet az alapítvány a díj odaítélésével is jutalmazott. A rövid ideig tartó dicsőségre így emlékszik vissza a szerző: „életem egyik legnehezebb pillanata volt. Képzeld el, mit érezhettem, mikor olvasom a sajtóban azt, amit szóban a kuratórium döntéseként Basch Lóránt már közölt velem, hogy megkaptam a díjat, aztán az átadás napján megszólal a miniszteriumban a telefon az asztalomon, miközben én a díjról szóló és a nevemet tartalmazó kommunikét olvasom nagy gyönyörűséggel, és Basch azt közli, a díjat, sajnos, Révai miniszter visszavette, és utasítására más írónak adják ki. Fiatal voltam, érzékeny, felfogtam, itt az új sorsfordító pillanat. [...] csak az általános rehabilitációk után jöttek rá, hogy törvénytelen intézkedés volt a díj visszavétele, nem érvényes. Akkor csak úgy éreztem, hogy a díj visszavételét, mint amikor a régi színházakban előadás kezdete előtt megütik a gongot, tudtam, nekem Révai miniszter üzent, s eldöntöttem, válaszolok neki. Tanulta az iskolában a latin mondást: cum tacent, clamant, mikor némák, akkor ordítanak. Hát én elnémultam, kerek tíz esztendőre, ez volt az én feleletem. Megvártam, míg értem jönnek és megkérlelnek.” (Aczél, 1997, pp. 172–173.)

rábban el nem fogadott női archetípusok tűnnek fel újra (amelyekről például mítoszokban vagy mesékben olvashattunk, de legális szerepmintaként nem kínálta fel őket a társadalom). Ennek kontextusában nézzük meg, melyek azok a szimbolikus terek és tanárszerepek, melyekkel Szabó Magda regényeiben találkozhatunk.

A *Mondják meg Zsófikának* története arra az abszurd szituációra épít, hogy Zsófiika a nyári szünetben is kapcsolatba kerül az iskolával és tanárával. Zsófiika nem kiemelkedő tanuló, anyja és tanárai szerint is gyakran elkalandozik a figyelme, holott mindenki sejti, hogy több van benne. A hiány ebben a kontextusban éppen a stabil identitás hiánya, melyet Zsófiika apja utolsó (nem ismert) mondatába kapaszkodva keres. Az iskola a közepes tanuló lány számára nem szeretett tér, tanáraival nem találja meg a közös hangot – hiszen éppen a kimondott szó, a hang hiányzik oly sokszor a közte és a felnőttek között lévő, döcögő interakciókból. Édesapja halála után a kislány még magányosabbnak érzi magát, pedagógus anyja, Judit, nem tud valódi társává, segítőjévé válni, ő maga is csak sodródik feladatai között. A regény két markáns pedagógusszerepet állít egymással szembe, mindketten szorosan kapcsolódnak a főhőshöz, s mindketten segítőként jelenhetnének meg. Az anya azonban (mint Szabó Magda sok más regényében) képtelen a valódi segítségre, annak ellenére, hogy elméletben mindent tud a gyereknevelésről, a gyerekek lelkéről, a Kísérleti Neveléstudományi Intézet tudományos kutatója. Olyan neveléstudós, aki soha nem dolgozott gyerekek között, s aki nem veszi észre, ha Zsófiika már rég nem figyel rá, „mert magyarázott, s ilyenkor mindig elfoglalta a maga mondanivalója”. (Szabó, 1965, p. 13.) Vele szemben helyezkedik el Zsófiika magyartanára, Szabó Márta, aki egész életét a gyerekek oktatásának szenteli, tanárként modern módszereket alkalmaz, emellett valódi segítőjévé válik a kislánynak eleinte magányos küldetése során.

Egy harmadik, különös tanárfigura is felbukkan a regényben, Pista bácsi, aki Zsófiika apjának utolsó betege volt (így hallhatta az orvos utolsó szavait). A mogorva öregember az iskola gondnoka, aki az épület alagsorában él magányosan, s ebbe a furcsa térbe toppan be nyáron a kislány. Pista bácsi lakása mintha egy átmeneti hely lenne: az iskolához is tartozik, meg nem is. Elsősorban lakás, de mégis része egy szimbolikus térnek, ám magában hordozza azt a különös ellentmondást, hogy egy olyan hely, ahol általában nem lakni, életvitelszerűen élni szoktak, mivel az iskola része, azonban iskolának sem tekinthető, mert mégiscsak egy öregember lakása. Marc Augé szerint „a szürmodernitás nem-helyeket teremt, vagyis olyan tereket, amelyek önmagukban nem antropológiai értelemben vett helyek, és amelyek baudelaire-i értelemben nem építik magukba a múlt helyeit”. (Augé, 2012, p. 47.) Zsófiika számára mégis ez

az átmeneti hely lesz az igazi iskola: olyan dolgokat tanul meg, amelyek sokkal fontosabbak számára, mint a leíró nyelvtan, hiszen – egy félreértés miatt – hetekig ápolja a beteg portást, főzött, bevásárolt, önzetlenül cselekedett egy idegen emberért, s nem melleleg barátnőjét is sikerült megmentenie. Olyan készségek fejlődtek ki benne, melyek megszerzése az iskola felsőbb emeletein és szituációiban nem lett volna lehetséges. Le kellett ereszkedni a mélybe (ön-maga mélységeibe is), hogy megértse, mi fontos, mi értékes az életben.

A mesebeli segítőkötől eltérően a regényben e három segítő szerepe nem statikus, nemcsak ők tanítják Zsófikát, vagy mutatják meg neki a helyes utat, hanem Zsófica (és a hozzá kapcsolódó események) is változtatnak a három felnőtt életén. Márta és Judit helyet cserélnek: Zsófica anyja terepre kerül, tanítani kezd, Márta pedig megoszthatja több évtizedes tapasztalatát, tudását másokkal is a Kísérleti Neveléstudományi Intézet főosztályvezetőjeként. Így mindkét pedagógus a neki megfelelő helyre kerül, ahogyan – a funkciója szerint pedagógus – Pista bácsi is: a hozzá költöző Dóra egyszerre segítője és gyámolítottja lesz, segít neki kiszakadni a mogorva magányból. A műben segítőként megjelenő tanárok, tanárfigurák így elsősorban Zsófica felnőtté válását segítik és irányítják, kezdve az anyáról való leválással, folytatódva a bolyongással, célkereséssel, míg a kislány meg nem találja saját hangját, saját énjét, s így már képes lesz felemelkedni az iskola alagsorából valami más, immár az ő számára is megfelelő iskolai térbe. Az iskola mint szimbolikus tér átváltozását segíti az a tény is, hogy nyáron munkások dolgoznak az épületen, akik amellettt hogy szépítik, Zsófica számára is mássá, újjá, elfogadhatóvá, sőt termékennyé teszik az épületet.

Hasonló változáson megy át mind az épület, mind a tanárszerepek értelmezése Szabó Magda *Abigél* című regényében is. A mű tipikus traumaábrázolással indul: háború dúl, a félárva Ginának el kell hagynia otthonát és szeretett apját, hogy egy világvégi internátusban (egy zord, idegen helyen)² gondoskodjanak róla. Első élményei az idegenség megtapasztalásához kapcsolódnak, az új világ sivár és kiüresedett, kegyetlenül ellenpontozza az idilli múltat. Ginától mindent elvesznek, amikor belép a Matula zömök épületébe, legalábbis mindent, amire ő értéként gondol. A csecsebecsék és csinos holmik helyett csupán praktikus és csúnya tárgyak jelképezik az új iskolát, ahol a nagy hálótermek azt predesz-

² Az *Abigél* Szabó Magda legismertebb s legtöbbet elemzett művei közé tartozik, Zsurzs Éva 1977-es megfilmesítésének köszönhetően pedig generációk közös történetévé vált. A rejtélyes árközi kollégium térpoétikai elemzése, az iskola mint személyiségfejlesztő hely eszméje több tanulmányban is megjelenik: (Szilágyi, 2022, pp. 104–116.); l. még Soltész Márton, Nagy Csilla, Schäffer Anett tanulmányait a *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről* című kötetben: Körömi & Kusper, 2018

tinálnák, hogy mindenki feloldódik a közösségben, neki ez – érthető okokból – nem sikerül. A Matula ekkor börtön számára, egy felbomlott rend szigorú jelképe, ahová megpróbálja visszacsempészni eltűnt világa, a maga iskolája szokásait. Úgy tesz, mint az újdonságra süket és vak utazó, aki a távoli helyen is az otthon megszokott dolgokat és élményeket keresni (éppen az újtól való félelem miatt). Ezért a Matula nem is tűri meg a régi világ (felszínes) értékeit, még akkor sem, ha pillanatnyilag kapaszkodót is jelenthet némelyik játék vagy régi tárgy (a duplán megírt dolgozat vagy a Tormának ajándékozott tárgyak). Mindegyikről kiderül talmi volta, sekélyessége vagy éppen bántó volta, amit Gina nem vesz észre időben.

Az erődszerű épület egyszerre idézi meg a börtön és a vár szimbólumának jelentésrétegét, amennyiben bezár, elzár a külvilágtól, ugyanakkor meg is véd a külső veszélytől. Az épület tere mellett ebben nagy szerepet kapnak a Matula nevelői és tanárai is, akik a segítők és az álszereplők/hátráltatók szerepét képviselik. A szigorú Torma Gedeon igazgatóként rendíthetetlen, érzelemmentes fekete emberként jelenik meg, aki – a tér szimbolikájához kapcsolódva – hajthatatlan börtönőr, s ugyanebben a mozzanatban hős várvédő is, hiszen Ginát bezárja, nem adja ki a rá veszélyes Kuncz Ferinek. Ugyancsak az elsők között találkozik Gina Zsuzsanna testvérrel, az osztály diakonisszájával, aki a kislány lelki vezetőjévé válik a maga finomságával, mely egyben szabálykövetéssel is párosul. Ám Zsuzsanna – bibliai nevéhez méltón – valódi segítőnek bizonyul, hiszen képes áldozatot hozni, saját rendjét feladni a főhősnő és Kőnig megmeneteléséért.

Gina Matulában kialakuló önképét és világképét rajta kívül két tanár befolyásolja: a mindig lángoló, hősies osztályfőnök, történelemtanár, Kalmár Péter, és a kigúnyolt, pipogya Kőnig. Kalmár lubickol saját sikereiben, a háborús narratíva képviselőjében, s bár Ginát védelmébe veszi, ezt csupán azért teszi meg, hogy riválisát, Kőniget megalázza. Kalmár képviseli a szuggesztív, sármos véleményvezért, akinek mondatai mögé könnyű beállni, hamis, ám egyszerűen magunkévá tehető értelemvilágot kínál – azaz azt a könnyebb utat, amely a többséghez való csatlakozás kényelmével kecsegtet. Kalmár maga is elhiszi azt a propagandaszöveget, amelyet óráin közvetít, így (naivitásából, együgyűségéből vagy éppen instabil önképéből fakadóan) árulója lesz azoknak, akiket szeret, és akik rá vannak bízva. Vezetéknevében a kalmár foglalkozásnevet fedezzük fel: ő lelkekkel, életekkel kalmárkodik – lelketlenül (ez különösen Kőnig kigúnyolásánál válik plasztikussá), keresztneve pedig a bibliai Pétert idézi meg, aki bár elkötelezett híve volt Jézusnak, elfogása után félelmében mégis háromszor megtagadta. Mintha Kalmárt mindvégig ez a félelem, a vesztesekhez való tartozás félelme vezérelné, hiszen mindenáron imponálni szeretne szerelmé-

nek, Zsuzsannának – az egyetlennek, aki talán különbséget tud tenni Kalmár és Kőnig között.³

Gina későn ismeri fel Kalmár hatalmat kiszolgáló narratíváját, s nem is gondol arra, hogy a valódi hős, aki már évek óta kockáztatja életét, az ezerszer kinevelt, kigúnyolt Kőnig tanár úr. Amennyiben Torma a Matula-vár kapitánya, Kőnig nem más, mint leghősiesebb, legtöbbit kockáztató védője. Gina persze őt is börtönőrnek tartja, s csak a mű utolsó jelenetében ismeri fel benne a neve által is megidézett királyi alakot: Kőnig, aki – bár természet, kinézetre nem – igazi királyi, előkelő alkat, aki lányaként óvja Ginát, mint egy öreg király, még akkor is, ha álruhában kell járnia – mint a történelem legendás királyainak, például Mátyásnak. Nevének jelentése éppen ezért ellenpontozza és felülírja a lányok által róla festett képet, s igazi kalandregény- vagy népmesehősként csak a mű végén derül ki, hogy valójában mindvégig a nevének megfelelően cselekedett.

Szabó Magda két elemzett ifjúsági regényében a hősök által bejárt útnak és a segítőknek (kiemelten a jó tanároknak) köszönhetően formálódik át az eleinte rettegett iskola vágyott és segítő térré, ezzel nem a „kétszintes iskolaregények” fantáziatérben történő vágyteljesítéséhez közelít, sokkal inkább azokat az ősi narratív sémákat működteti, melyek a népmesék sajátjai: a hősöknek mindenkori jelenükben kell helyreállítani a rendet ideális (szimbolikus) tereket teremtve és ideális vezetőket, segítőköt találva.

Irodalom

- Aczél J. (1997): szerk.: *Ne félj! Beszélgetések Szabó Magdával*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Augé, M. (2012): *Nem-helyek. Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*. ford. Fáber Á. Műcsarnok, Budapest.
- Körömi G. & Kusper J. (2018, szerk.): *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Líceum Kiadó, Eger.
- Kosztrabszky R. (2017): „Az új, vérbeli női epikus születése. Szabó Magda első regényeinek recepciója”. *Tiszatáj* 71.10: 83–94.
- Kusper J. (2024): Abigéltől Emerencig. Nevek és sorsok Szabó Magda regényeiben (Kísérlet egy hermeneutikai alapú onomasztikai vizsgálatra). *Névtani Értesítő* 46: 65–76.

³ Szabó Magda regényeinek irodalmi neveiről részletesen írok *Abigéltől Emerencig. Nevek és sorsok Szabó Magda regényeiben (Kísérlet egy hermeneutikai alapú onomasztikai vizsgálatra)* című tanulmányomban: Kusper, 2024

- Nagy Cs. (2018): „Tér- és testpoétika Szabó Magda *Abigél* című regényében”. *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. Körömi G. & Kúspér J. Líceum Kiadó, Eger. 161–168.
- Nagy P. (1959): „Szabó Magda: *Freskó*.” *Irodalomtörténet* 47.2: 301–303.
- Schäffer A. (2018): „»Csak játsszátok a hülye játékaitokat ebben a börtönben«: Transzlokáltság, transzgresszió és identitás Szabó Magda *Abigél* című regényében”. *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. Szerk. Körömi G. & Kúspér J. Líceum Kiadó, Eger. 169–176.
- Soltész M. (2018): „Debreceni Georgikon. Közelítések Szabó Magda *Abigél* című regényéhez”. *Kitáruló ajtók. Tanulmányok Szabó Magda műveiről*. szerk. Körömi G. & Kúspér J. Líceum Kiadó, Eger. 145–159.
- Nagy P. (1959): „Szabó Magda: *Freskó*.” *Irodalomtörténet* 47.2: 301.
- Szabó M. (1965): *Mondják meg Zsófikának*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szabó M. (1994): *Abigél*. Móra Könyvkiadó, Budapest.
- Szilágyi M. (1999) szerk.: „*Egy Szó az Olvasóhoz*”. *Első Folyóirataink: Uránia*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Szilágyi Zs. (2022): „Mint maga a szabálytalanság. Iskolák a Szabó Magda-regényekben”. *Alföld* 73.11: 104–116.